TREBLINKA
COMEDY
CLUB

ÅKE
EDWARDSON

TREBLINKA Comedy club

ALBERT
BONNIERS
FÖRLAG

Av Åke Edwardson har tidigare utgivits:

Göra tidning (med Per Andersson-Ek och Kenth Andréasson) 1994
Till allt som varit dött 1995
Börja skriva (med Per Andersson-Ek och Kenth Andréasson) 1996
Gå ut min själ 1996
Dans med en ängel 1997
Rop från långt avstånd 1998
Genomresa 1999
Sol och skugga 1999
Låt det aldrig ta slut 2000
Himlen är en plats på jorden 2001
Segel av sten 2002
Jukebox 2003
Winterland 2004
Samurajsommar 2005
Rum nummer 10 2005
Drakmånad 2006
Vänaste land 2006
Nästan död man 2007
Den sista vintern 2008
Svalorna flyger så högt att ingen längre kan se dem 2010
Möt mig i Estepona 2011
Hus vid världens ände 2012
Marconi Park 2013
Vintermörker 2016
Bungalow 2019
Det trettonde fallet 2021

www.albertbonniersforlag.se

ISBN 978-91-0-019494-9
© Åke Edwardson 2024
Omslag: Sara Rapp Acedo
Tryck: ScandBook UAB, EU 2024

Till vår Kristina

Allting var på sitt sätt komiskt och allting var på sitt sätt tragiskt och så fanns det sådant som inte var någotdera och det var där han befann sig nu, i denna morgon som skrek av död och skräck.

AKT I

I

ARNE HOFFMANN TÄNKTE på en kille som cyklar snabbare än tåget. En man i hans egen ålder, dryga trettio. Lika snygg som Arne Hoffmann, men ingen lägger märke till det. Killen är på väg västerut från Düsseldorf, säger vi, men han kommer inte längre än till en landgräns, varför inte den holländska, eller kanske den belgiska. Det spelar ingen roll, han blir ändå inte insläppt i något nytt land. Inga judar här, tack. Killen säger någonting till gränsvakten. Det är någonting roligt. Vad säger han? Vad fan säger han?

Arne lyfte pennan, reste sig från stolen, gick fram till fönstret, såg ner på Tredje avenyn mellan 23:e och 24:e gatan. Allt var svept i regn. Folk gick framåtlutade, som på en målning av Pieter Bruegel den äldre. Hattarna och paraplyerna var andra än på femtonhundratalet, men kroppsställningarna var desamma. Uppe i Catskills i somras hade han berättat om den väldigt sena medeltiden. Publiken i salongen på Hotel Concorde härstammade alla från den gamla världen och dit var det sannerligen ingen som nu ville tillbaka för att göra besök i en eländig *schtetl* och glänsa i sin relativa rikedom. Arne hade dragit sina lögner om det medeltida Nordamerika, en landmassa som flöt av mjölk och honung och där bara rödskinn klafsade runt i sörjan. Här hade man sluppit medeltiden i Europa, roten till allt ont. Och vädret var uselt i Europa i fyrahundra år. Den lilla istiden. Värre än i Seattle. Det hade kommit några skratt från salongen. Långt bort på västkustens *milchike* Seattle, tur man bor i New York, hade han sagt. Och att man just nu befinner sig på Concorde, det finaste hotellet

av alla i borsjtjbältet. Glada judar i salongen, skinande ansikten. Arne avrundade varje kväll med skämtet om mamman som rusar genom hotellets långa korridorer och gallskriker ”finns det en doktor här!? finns det en doktor här??” och en man stiger ut ur ett rum och säger ”jag är doktor” och mamman ropar ”men då så, herr doktor, jag har en trevlig judisk flicka åt er!” Ett skämt i den klassiska traditionen av *naches*, ett jiddiskt ord för den glädje och stolthet en judisk mor känner för sina barns framgångar, som hon oftast är mycket delaktig i. Det hade han sagt många gånger. Återhållna skratt. *Zurückhaltend*.

Sedan en stilla timme i logen med en flaska men han drack sällan så mycket att han inte kunde skilja den onde *Haman* från den gode *Mordechai*. Nya dagars arbete skulle följa ända tills säsongen var slut. Det var den nu, mer än slut, slut sedan länge.

Dörren till kontoret öppnades. Arne vände sig om. En fet man klev in med vatten droppande från hattbrättet och rocken. Fettpärlor. Fettpärlan Sul Grosseman. Ett passande namn. Hans agent men bara till namnet. Ett skämt till agent vilket var passande för en komiker utan skämt.

”Välkommen till mitt kontor, grabben, känn dig som hemma”, sa Grosseman och började ta av sig rocken, skaka av vattnet.

”Dörren var olåst”, sa Arne.

”Det är så vi vill ha det”, sa Grosseman.

”Varför det?”

”Försäkringspengarna.”

Arne skrattade till. ”Den var bra.”

”Du har väl sett låset?” sa Grosseman.

”Alltid uppbrutet. Men här finns ju absolut ingenting att stjäla.”

”Du nedvärderar dig själv, Arne.”

”Vem skulle stjäla mig?”

”Inte dig egentligen. Dina idéer. Dina skämt.”

”Men jag har ju inga.”

”Det vet ju inte de, eller hur?”

Mars fortsatte därute. Grått som fan. Krigsgrått. Halva världen var i krig. Nu var det 1941 och allting brann på andra sidan haven. Amerika fortsatte att klafsa runt i mjölk och honung, la sig inte i, hjälpte ingen. Leah, Chava, Dora, Zuriel, Elias, Ben. De fick ingen hjälp. De fick inte komma hit. Två år av kristallnatt nu. De hann inte ut. Nu var det försent. Han stod inte ut. Han trodde att han inte brydde sig tillräckligt men nu gjorde han det.

På Lower East Side väntade han medan en Hudson parkerade som ett terrängfordon i en klumpig minut av krig. Detta var det närmaste de kom kriget. Det såg komiskt ut men det var inte roligt.

Han gick uppför trapporna i huset på Stanton Street. Det luktade lök, stekt lök, kokt lök. Diasporans parfym. Kokt fisk. Arne tyckte inte om *gefilte fish*, hade aldrig gjort. Han tyckte om fläskkotletter och grillad hummer. Han berättade en historia i somras om en judisk svinaherde men ingen skrattade. Ingen skrattade åt någonting. Folk hade förlorat sitt sinne för humor, de få som haft något från början.

Ytterdörren var låst. Ringklockan var trasig och han hade glömt nycklarna när han gått till agenturen på förmiddagen. Han knackade på dörren och bultade och till slut hördes steg därinne. Dörren öppnades. Mamma Eva bar ett mjöligt förkläde.

”Kan du aldrig ta med dig nycklarna?”

”Jag hade bråttom i morse.”

”Till vad?”

Det var ingenting att svara på. Hon visade bara sin besvikelse över honom, den ende sonen som blivit medelmåttig journalist och misslyckad komiker. Fanns det ens ett sådant yrke? Komiker? Hon hade frågat honom och han hade sagt Bob Hope, Jack Benny, Fred Allen, George & Gracie, Amos ’n’ Andy, men han hade lika väl kunnat räkna upp *the best storytellers* från de heliga skrifterna. Ouppnåeliga.

”Bakar du?” frågade han.

”Jag gör *knish*. Fick du något jobb?”

”Kan bli någonting på Central Radio.”

”Vad ska du göra där?”

”Försöka vara rolig.”

”Som barn var du alltid ledsen. Varför försöker du inte berätta sorgliga historier i stället?”

”Har vi inte nog av dem?”

Skymningen föll över Manhattan, eller steg upp ur underjorden. Han visste inte vilket. New York City var en mörk plats, den värdelösa elektriciteten bara förstärkte mörkret. Skyskrapornas silhuetter pekade finger mot Gud. Men Gud var inte där. Han hade flytt jorden och den här galaxen. Det fick bli omstart med ett annat klot i ett annat solsystem. Regnsystem. Gud hade lärt sig en läxa. Religion var inte bra. Tro var en lögn.

”Jag måste åka dit”, sa han när han reste sig från bordet efter kvällsmaten. ”Det går inte att gå här och bara vänta.”

”Åka vart? Tillbaka till tidningen?”

”Tillbaka till Tyskland.”

”Vad säger du, Arne? Till Tyskland? Mitt under brinnande krig?”

”De är mitt i det. Det brinnande kriget. Leah, barnen…”

”Hur ska du kunna hjälpa dem?”

”Det vet jag inte förrän jag är där.”

”Och hur ska du komma dit?”

”French Line seglar fortfarande, tror jag.”

”Det är självmord.” *Muter* Eva såg verkligen rädd ut. ”Det är livsfarligt.”

”Inte förrän jag stiger i land i Le Havre.”

”Vi lämnade Le Havre en gång. Du var knappt tio år. Vi tänkte inte att du skulle komma tillbaka. Du kommer att vara en jude som stiger i land på tyskockuperad mark.”

”Nej. Jag kommer att vara en amerikansk journalist som heter Arne Hoffmann. Eller något liknande. SS-Oberunterführer Schultz. Jag får se vad jag heter när jag får det nya passet.”

”Det här är inte roligt, Arne.”

”Roligt är inte min grej, mamma.”

Roger Shelf hade kallat sig professionell journalist sedan den dag skeppet från Europa seglat in i New Yorks hamn. Då var han fjorton år. Det var på det glada tjugotalet. Frihetsgudinnan stod där för att hälsa just honom välkommen, precis som Ellis Island gjorde. En tjänsteman strök omedelbart onödiga konsonanter i hans polsk-judiska namn Roregshiw Sheliferzcwsky och gjorde amerikan av killen på stört. När Roger klev i land på Manhattan ägde han världen. Högre än husen var han. Det var en megalomani som aldrig lämnat honom. Samma eftermiddag gick han till New York Posts reception på 75 West Street och bad att få tala med ägaren. Dorothy Schiff hade inte tid att komma ner. En polsk vaktmästare agerade som översättare i receptionen. Han fixade jobb i sorteringen och Roger började samma kväll. Nu var han trettiofyra år och redaktionschef. En kraftig man som aldrig kunde sitta stilla. Det var en paradox. Precis som Arne åt han fläsk och skaldjur, gärna tillsammans, ett slags *surf & turf* nere på Douglas’ Diner.

De träffades där en gång i månaden, alltid samma bord. De sågs sällan på redaktionen, som nu. Arne ”Sammy Stein” Hoffmann sysslade med sitt artisteri under knappt halva året, under sitt passande artistnamn. ”Arne Hoffmann” hade inte fungerat inför hans publik. De hade inte trott på att han var jude, ens till hälften.

Under årets andra halva redigerade han nyheter på The Post och skrev artiklar, mest om lokala brott, aldrig om globala.

”Är det här ett skämt?” frågade Shelf. ”Tyskland?”

”Du vet att jag aldrig skämtar.”

Shelf gick av och an i rummet, av och an. Han såg ut att alltid vara på väg därifrån, ut på gatan, genom väggen, genom dörren, ut i verkligheten.

”Allt jag behöver är ett nytt internationellt presskort för tidningen”, sa Arne. ”Resten fixar jag själv.”

”Berlin, va? Hur ska du ta dig från Le Havre till Berlin?”

”Tåg, tänkte jag.”

”Ha ha, du är för jävla rolig. Drog du det här för publiken uppe i borsjtjbältet? De måste ha skrattat sig fördärvade.”

”Kan du ordna ett presskort eller inte?”

Ute på gatan drog en vind för hans ögon, som en skugga. Den kom långt österifrån. Den skulle dra honom tillbaka dit. Avgrunden var en båtresa och en tågresa bort. Berlins gator var tjugo år bort. När han varit barn hade staden varit hans, de smala gatorna i Mitte hans revir. Han var *Der König*. Fortfarande tänkte han på tyska när han tänkte på Tyskland. I New York tänkte han på Manhattanmål. *The King of Lower East Sid*e. Det var hans smeknamn, men bara i fantasin. Han hade en stark fantasi, men den hade inte gjort honom till en rik man. Eller en lycklig man. Han försökte göra människor lyckliga, eller åtminstone glada för en kort stund. Var det syftet med hans fantasi om en resa tillbaka till Berlin? Göra släktingarna glada en liten stund?

I Mitte hade han lekt indianer och cowboys med Hans och Kurt och Willie. Ibland hade de irrat ut på Friedrichstraße, med fjädrar och hölster och pilbågar och allt, och nästan blivit överkörda av spårvagnen. Arne hade alltid varit indian, mohawk hade han varit. Han läste *Den siste mohikanen*, åtminstone delar av den. Det fanns serietidningar om indianer och cowboys i tidningsståndet i hörnet av Oranienburger Straße och Linienstraße. Mohawkerna var irokeser från Mohawk Valley i norra New York, det visste han redan som barn i Berlin, och sedan kom han till New York och den första gången han var i norra delen av delstaten kände han sig som hemma när han gick på en stig i en skog, en judisk mohawk som överlevt.

Inne på Douglas’ Diner beställde han en öl vid den lilla bardisken.

”Hur har det gått den här säsongen?” John Fügelheim som stod bakom disken räckte över ölglaset. ”Blir du berömd den här gången?”

”Jag är berömd härinne”, sa Arne och såg sig om. ”Det räcker för mig.”

”Tänkte att du skulle komma in med berömda vänner och öka omsättningen för mig. Berätta historier på scenen.”

”Du har ingen scen.”

”Jag fixar det”, sa John och nickade mot lokalens inre. ”Därborta i hörnet. Du och andra personer kommer hit och berättar skämt på scenen och folk kommer i massor. I massor! Äter och dricker och dricker igen. Ju mer man skrattar desto mer dricker man och ju mer man dricker desto mer skrattar man.”

”Ni judar tänker bara på profit”, sa Arne.

”Det är vårt kall.”

”Snart är det slut med det. Titta bara på Hitler och hans anhang.”

”Man ska inte tro på alla historier man hör”, sa John.

”Vilka historier är det?”

”Alla förföljelser och sådant.”

”Så till exempel Kristallnatten inträffade aldrig?”

”Jo, jo.”

”Försök öka omsättningen efter det.”

John svarade inte, putsade ett glas som inte behövde putsas.

”Kristallnätterna kan komma hit”, sa Arne. ”Hitler kan komma hit. Vi har redan ett stort gäng småhitler i det här landet och de kommer att bli fler om vi inte går med i kriget.”

”Vi går aldrig med i kriget”, sa John. ”Det är bättre att hålla sig utanför. Det finns en hel del *gojim* som tycker att vi borde gå med, men på Tysklands sida.”

”Vi kommer att gå med, men på rätt sida. Till sist kommer någonting att inträffa som gör att vi går med.”

”Vadå? En tysk invasion? Eller ett japanskt anfall?” John skrattade till. ”Det vore något!”

Dagen var ljusare när han kom ut från restaurangen, det kunde bero på den tredje ölen han druckit. Men himlen hade spruckit

upp i väster över Hudsonfloden och molnen krossats till brandgult pulver. Det var krig i himlen. Det följde med vindarna. Det föll ner. Det kom hit. Han såg västerut, kriget var fortfarande kvar över Jersey City. Här var himlen stängd. Hur var den över Atlanten? French Line var inte säkert. Det gick nog inga kryssningsfartyg längre. Lafayette hade gått under i Le Havre redan trettioåtta, Champlain torpederats utanför La Pallice förra året. Nazisternas förbannade ubåtar i vargflockar. Lyxkryssarna byggdes om till transportfartyg. Skepp i handelsflottan kom fortfarande igenom ibland.

På 12:e gatan hade en taxidroska krockat med en Chrysler. En man i hatt och dyr rock grälade med taxichauffören, eller om det var tvärtom. Trafiken hade stannat, polisen hade ännu inte kommit. Bilarna stod på tvären, det hade varit en rejäl stöt, någon av förarna hade haft bråttom. New York, New York. Men de där två pajsarna skulle båda överleva. Han kunde inte se några passagerare i någon av bilarna, kanske hade de tagit sig ur och flytt.

”Åk tillbaka till Polen eller Tyskland eller vad fan du kommer ifrån”, skrek taxikillen.

”Dra åt helvete, idiot”, svarade mannen i rock och hatt.

Taxikillen höjde nävarna.

”Vill du ha stryk?” vrålade han.

Motståndaren höjde nävarna.

Det hade bildats publik. Någon ropade någonting. Några applåderade. Ett gratis slagsmål, underhållning som underhållning.

”Judejävel”, skrek taxikillen.

”Vad säger du!?”

”Åk hem till ghettot!”

Någon i pöbeln ropade ”*Sieg Heil!*” Det hade verkligen blivit en pöbel. Några skrattade. Europa hade kommit till Manhattan. En pogrom på 12:e gatan. Pöbeln såg ut som slaviska polacker som burit med sig världsbilden från den eländiga bondbyn hemma i medeltiden, avundsjukan mot judarna i byn, hatet mot allt

det främmande. Manhattans skyline kunde inte ändra på det.

Arne tänkte att han borde gå fram och ge taxikillen ett slag på käften. Det var inte många steg. Det skulle sluta med katastrof. Inget presskort, till exempel. Ingen resa österut. Alla räddades av sirener på ingång. Publiken tog ett steg tillbaka. Huvudpersonerna sänkte nävarna. Arne vände sig om och gick därifrån, bort mot Tredje avenyn. Han var påverkad av orden han hört. Blodtrycket steg. Han kunde lugna ner sig genom att fortsätta uppåt mot CBS på Hudson Street tills han blivit lugn och sedan gå in och förödmjuka sig en stund inför underhållningscheferna, men han fortsatte söderut.

Det var mörkt när han kom hem. Kvarteret var nersläckt som om Blitzen nått New York. Hitler hade lovat underbara raketer som skulle nå hela världen. Det var endast en fråga om tid. Tiden är ett förflutet begrepp, var det ingen mer än han som begrep det? Det fanns snart bara minnen kvar och sedan fanns ingenting eftersom det inte skulle finnas några människor som mindes.

Lägenheten låg i dunkel.

”Hallå?” ropade han men fick inget svar.

Mamma satt i köket.

”Varför sitter du här i mörkret?”

Hon svarade inte.

”Vad är det, mamma?”

”Leah ringde”, svarade hon.

”Leah? Vår Leah? Från Berlin? Hur kunde hon göra det?”

Arne tittade på telefonen som stod på köksbänken, svart och klumpig, en gåva från hans agent men det var ingen gåva, alla engagemang han fick genom den telefonen skulle faktureras till Fettpärlan Grosseman.

”Hon känner visst någon på en telefonstation”, sa mamma. ”En *goj*.”

”Det finns tydligen fortfarande goda arier i Berlin. Vad är klockan där? Tidig morgon?”

”Alla får smyga i mörkret nu, sa hon. Oavsett tid på dagen.”

”Sa hon just så? Smyga i mörkret?”

”Vem som helst kan bli nerslagen på gatan av brunskjortorna”, sa hon. ”Eller om det var svartskjortor. Eller av vem som helst. Och fängslad.”

Arne kunde urskilja sin mammas ansikte i skuggorna nu. Det lystes upp av en reklamskylt på fasaden tvärs över gatan och han kunde se tyngden under ögonen, de djupa linjerna. Rädslan. Det var hela hennes familj. Det var också hans.

”Hon sa att det verkar ha blivit skottpengar på judar.”

”Desto större anledning att resa dit och se om det verkligen händer”, sa han. ”Om det är bra betalt, till exempel.”

”Hur kan du skämta om detta, Arne?”

”Jag reser så fort det går”, sa han.

Hon svarade inte.

”Hur länge pratade ni?”

”Kanske… två minuter. Mindre. Hon sa att det var det sista samtalet.”

”Sista telefonsamtalet?”

”Det sista av alla samtal… det var det jag tror hon menade”, sa *Muter* Eva och tittade upp, ansiktet fläckigt av Coca-Cola-skyltens röda, vita, den svarta skuggan. Det var också nazisternas färger.

När handelsfartyget passerade Frihetsgudinnan satt han redan i baren med ett glas bourbon. Det var en vacker bar i hans fantasi, exotiskt trä från de franska kolonierna, mattor, zink och marmor. Linne och kristall. Baren, som egentligen bara var ett skabbigt hörn av mässen, och några hytter var det enda som fanns kvar av grandiosa passagerarfartyg som Île de France, nu ombyggda för krigstrafik, med några få platser för civila. Han hoppades att allt skulle finnas kvar hela resan över Atlanten. De seglade i konvoj, med jagare och korvetter grupperade runt dem som skydd. De andra gästerna verkade vara tyskar. Det borde garantera en rimligt

säker resa. Tyskarna kunde vara diplomater, storföretagare, de gav åtminstone det intrycket. Roger Shelf hade kostat på honom. New York Post var ingen fattig småstadsblaska. Arne kände sig som om han var på en världsomsegling. När det var över med Berlin skulle han resa till Indien. Han skulle resa till allting när allt var över.